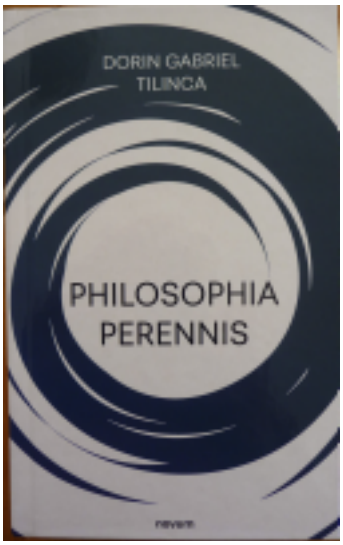

DORIN GABRIEL TILINCA

Philosophia perennis – o prezentare rezumativă

Opulența cunoștințelor științifice în continuă creștere despre om și natură justifică întrebarea privitoare la sensul filosofiei: să fi devenit oare această disciplină cu totul superfluă? Oricine a auzit măcar o dată expresia „Aici nu facem filosofie!", prin care se sugerează pe de o parte că filosofia nu ar avea nimic de-a face cu viața practică, deoarece obiectul ei plutește în sfere abstracte; pe de altă parte, ea exprimă opinia conform căreia argumentațiile filosofice ar fi prea complicate, fără a aduce vreun avantaj practic. Există chiar și un termen peiorativ pentru această activitate, termenul „filozof" fiind uneori utilizat ca injurie, sinonim cu „bun la nimic". Această fațetă a mentalității cotidiene se datorează mai puțin realizărilor impresionante ale științelor naturii, cît mai ales aplicațiilor tehnice ale acestui tip de cunoaștere, aplicații care au ușurat viața oamenilor. În consecință, pentru majoritatea contemporanilor speculația pură ar fi lipsită de orice avantaj.

Dar dacă filosofia s-ar ocupa de o cunoaștere complet inutilă, cum se explică atunci lunga și venerabila istorie a acestei discipline, precum și supraviețuirea ei de-a lungul mileniilor. Cum această disprețuire a filosofiei este specifică doar epocii noastre, trebuie să fi avut loc o mutație în istoria cunoașterii, mutație prin care această disciplină s-a îndepărtat de originea și scopul ei inițial. De aceea ar trebui, ca punct de plecare a oricărei dizertații filosofice, o evidențiere a esenței acestei discipline, așa cum s-a manifestat ea în lumea greacă antică.

Una dintre cele mai pertinente definiții ale filosofiei o găsim la Aristotel, care prin înțelepciunea înțelege „cunoașterea teoretică a primelor principiilor și cauze". Dar dacă principiul este prima verigă dintr-un lanț succesiv de determinări, un element fundamental care, la rîndul său, ar fi liber de orice condiționare, atunci această expresie este tautologică, deoarece „principiu" înseamnă deja „primul" element. Ce a vrut să sugereze, așadar, Aristotel prin *prote archai* (primele principii)? Fiecare domeniu al cunoașterii și orice activitate se bazează pe cîteva principii pe care le acceptăm ca atare, fără necesitatea unei demonstrații. De pildă în geometrie se presupune că suma unghiurilor unui triunghi este de 180°. Și aceasta fără a verifica mulțimea infinită de configurații posibile ale triunghiurilor. Sau că corpurile materiale au o anumită greutate, care nu poate fi niciodată zero. Astfel de principii sunt însă limitate la un anumit domeniu al realității. Totuși, pentru a le putea stabili – fapt posibil doar pe baza inteligenței –

activitatea comprehensivă are la bază principii mai originare decît acestea, principii ce nu mai sunt condiționate prin alte entități, adică nu pot fi remise la ceva mai originar. Prin urmare, ele sunt cu adevărat primele elemente ale înțelegerii în general.

Dar oare cum ar putea fi dezvăluite aceste prime principii? Ei bine, dacă întreaga cunoaștere nu este posibilă decît prin intermediul inteligenței, atunci se poate presupune că evidențierea entităților originare care fac posibilă comprehensiunea în general, ar putea reprezenta calea privilegiată ce conduce dea dreptul la primele principii.

Însă inteligența constituie domeniul de preocupare al psihologiei. Psihologia este o știință care evaluează indivizii umani din perspectiva fluxului gîndirii (viteza de reacție, capacitatea de asociere și de memorare, pe care le echivalează cu inteligența), apreciind totodată cu mare acuratețe și starea sufletească a individului uman. Pe scurt, psihologia poate evalua capacitățile mentale ale unei persoane prin compararea acestora cu parametrii medii ai unui eșantion reprezentativ dintr-o populație. Chiar și luînd capacitatea de analiză și sinteză drept fundament al procesului mental, psihologia nu aprofundează aceste activități spre a dezvălui principiile care le fundamentează. Cum analiza și sinteza sunt deja activități complexe – rezultate pe baza facultății de a emite judecăți – la baza lor trebuie să stea entități mai originare. Însă urmărind scopuri practice, psihologia nu se încumetă la o cercetare mai aprofundată spre a scoate la lumină aceste fundamente, fapt care – în domeniul ei de activitate - nu i-ar aduce niciun beneficiu, fiind doar de interes academic.

Fiind o cunoaștere a primelor principii, filosofia nu se poate opri la acest nivel. Așadar, întrebarea privitoare la primele principii ale inteligenței marchează limita dintre conceptul psihologic și cel filozofic de inteligență. Conceptul filosofic al inteligenței vizează, așadar, fundamentele comprehensiunii în general. Totuși, chiar și conceptul filosofic al inteligenței se referă doar la abilitățile cognitive ale ființei inteligente, abilități constituite evolutiv. Întrucît în prezent avem acces doar la specia noastră, omul modern, și întrucît acesta este totodată o ființă biologică ce a apărut la un moment dat în natură, este discutabil dacă abilitățile cognitive ale omului pot fi considerate reprezentative pentru orice formă de comprehensiune posibilă. Se pune, astfel, întrebarea dacă orice formă posibilă de inteligență din univers trebuie să fie dotată cu aceleași abilități ca și specia noastă pentru a putea înțelege. Sau este posibil ca o inteligență străină să se bazeze pe principii care ne-ar fi inaccesibile nouă, oamenilor? Sunt oare fundamentele înțelegerii ceva ce a apărut prin evoluția naturală, la fel ca alte abilități ale unei specii biologice, sau sunt ele atemporale și în afara devenirii, fiind aceleași pentru toate speciile inteligente posibile? În ultimul caz, ele nu pot fi privite doar ca abilități, ci ca orizonturi ale sesizării inteligibile în general. Dar pentru început le vom privi doar ca abilități ale omului, dobîndite evolutiv.

În zorii filosofiei a fost propus ca fundament al realității cîte un element material, de exemplu apa, aerul, focul, existența corporală elementară - ἄτομος (atomos), elementul indivizibil, termen care ar trebui redat prin „fiirea-pură-ce-exclude-vidul" (entitate ce nu are nimic de a face cu atomul fizicii). Apoi a fost luat ca principiu universal intelectul (nous, redat adesea și prin „inteligență"), sau ideile eterne ale lui Platon. Mai târziu, Aristotel a stabilit regulile după care au a se rostui judecățile pentru ca să rezulte un enunț adevărat, punînd astfel bazele logicii. Din enunțurile posibile, el a dedus sistemul categoriilor, cum ar fi cauza sau cantitatea, calitatea (proprietatea), spațiul (undele) și timpul (cîndul) etc. Și Kant consideră categoriile intelectului (cantitate, calitate, modalitate și relație) drept fundamente prime, ireductibile. Însă pentru el spațiul și timpul sunt doar forme pure ale simțurilor noastre, modul în care doar putem sesiza și percepe realitatea.

Constatăm, așadar, o traanslație a primelor principii de la realitatea materială către rațiunea umană. Kant chiar separă complet realitatea „externă" de rațiune: potrivit lui, rațiunea nu ar avea acces la lucrul în sine, ci doar la forma în care realitatea ni se prezintă într-un mod specific (fenomenul lucrului real). Categoriile ar fi criterii exclusive după care am formula enunțuri. Conform unei astfel de doctrine,

cunoștințele noastre sunt construcții ale minții, ce nu pot pătrunde pînă la „lucrului în sine" spre a-l cunoaște în factualitatea sa.

Dar să abandonăm acum doctrinele apărute prin evoluția istorică gîndirii, care au propus - pentru înțelgere și cunoaștere – diverse principii, și să încercăm să scoatem la iveală esența problemei. Să luăm ca exemplu afirmația că suma unghiurilor unui triunghi de orice fel este egală cu două unghiuri drepte, respectiv 180°. Acest principiu al geometriei este o cunoaștere apărută în cursul dezvoltării culturale, neputînd fi un principiu prim. Căci pentru un membru al unei culturi arhaice acest enunț este cu totul indiferent, cu toate că și inteligența lui se bazează pe aceleași principii ca ale noastre. Așadar, acestă axiomă introdusă ca unul din principiile geometrie este un construct mental apărut în cursul dezvoltării culturale. Însă ceea ce căutăm sunt fundamentele prime pe baza cărora se poate naște un astfel de construct ideatic. În primul rînd, entitățile menționate în axiomă trebuie identificate în esența lor, de exemplu prin definirea a ceea ce este un triunghi sau un unghi și prin posibilitatea de a le reprezenta spațial. Adică, trebuie mai întâi să identificăm ontic ceea ce există efectiv și să putem privi aceste entități dintr-o perspectivă spațială. Prin identificarea ontică, lucrurile sunt denumite, iar această denumire este un moment anterior enunțului. Identificarea ontică implică o „vedere" a esenței, adică interpretarea a *ceea ce este* ființarea respectivă. *Ceestele* (*fiirea*) este un construct mental valabil pentru mai multe ființări idividuale de același gen (conceptul); fiirea exprimă esența acestor entități: triunghi = figură delimitată de trei linii drepte. Unghi = deschidere delimitată de două drepte care se intersectează. Apariția acestor concepte necesită – pe lîngă identificarea nominală – și o capacitate de percepție spațială comprehensivă. În plus, o sumă presupune capacitatea de cuantificare. În filosofia clasică, aceste principii sunt denumite *fiire, spațiu și cantitate*. Însă aceste entități nu le vom întîlni nicăieri ca fiind subzistente. Prin urmare, ele nu sunt realități de ordin fizic, ci doar coordonate ajutătoare pentru orice sesizare inteligibilă a realității. Deoarece le considerăm inițial ca abilități ale ființei inteligente, trebuie să le redenumim spre a le scoate în evidență ca activități mentale: fiire = identificare ontică, spațiu = spațializarea realității, cantitate = cuantificare.

Nici timpul nu-l vom întîlni nicăieri; chiar dacă, de exemplu, demontăm un ceas în componentele sale, nu vom da niciodată peste timp. Perceperea realității dintr-o perspectivă temporală reprezintă o capacitate a ființei inteligente, pe care o numesc temporalizare. Tot astfel, sesizarea a ceva din perspectivă spațială poate fi numită spațializarea realității. Omul arhaic, pentru care axioma geometrică nu are nicio semnificație, este și el înzestrat cu toate aceste abilități. Însă el spațializază altfel decît noi, care privim spațiul ca fiind tridimensional; pentru el, spațiul este ceva mult mai concret, de exemplu spațiul colibei, spațiul satului, spațiul pădurii, spațiul spiritelor, tărîmul morților etc. Totuși, împărtășim cu el aceeași zestre genetică care ne permite să înțelegem realitatea dintr-o perspectivă spațială. De aceea, potențial, chiar și omul arhaic poate înțelege o axiomă geometrică, dacă avem răbdarea să-i explicăm totul pas cu pas. În favoarea acestei ipoteze vorbește și constatarea faptului că descendenții populațiilor arhaice s-au putut integra complet în lumea modernă deja din a doua sau a treia generație. Însă a-i explica unui cimpanzeu o axiomă ar fi doar pierdere de vreme, căci acesta nu dispune de predispozițiile necesare pentru a o înțelege.

Așadar, cred că acum este clar ce trebuie înțeles prin termenul de principiu prim. Scolasticii au descris foarte bine acest principiu ca fiind „cel mai anterior", resp. prima entitate care condiționează în mod nercesar înțelegerea. Primul pas către înțelegere este o sesizare prelogică, dar implicit inteligibilă, întrucît orice judecată presupune din capul locului acest fel de percepție. Enunțul este o activitate mentală complexă, de aceea judecata nu poate constitui primul element al înțelegerii.

Pe lîngă identificarea ontică, temporalizare, spațializare și cuantificare, menționaz încă următoarele abilități necesare comprehensiunii: relaționare, sesizarea descriptivă a calității, moralizarea și estetizarea realității. Aceste capacități de sesizare comprehensivă constituie trăsături distinctive esențiale dintre

ființa inteligentă și cea pur biologică. Animalul nu posedă aceste abilități. Trăind doar în prezent, acesta se mișcă și acționează *direct* în realitate, de la un „acum" la alt „acum". Animalul are o relație caracteristică speciei sale cu realitatea – o relație pe care noi, oamenii, nu o putem niciodată înțelege pe deplin, dar care îi este cu totul suficientă.

Dar privite doar ca abilități, aceste abilități nu pot fi echivalate cu primele principii. Căci, în acest caz, ele ar fi situate doar în specia noastră, o viețuitoare care a apărut la un moment în natură prin evoluția. Un principiu fundamental trebuie însă să fie liber de orice condiționare și să aibă valabilitate eternă, ceea ce constituie fundamentul universalității sale. De aceea, trebuie să ne punem acum întrebarea dacă pot exista astfel de principii universale, sau dacă fiecare specie care a ajuns la inteligență posedă abilități particulare, total inaccesibile, sau doar parțial accesibile altor tipuri de inteligență. Pe scurt: au aceste abilități un caracter de specie, sau sunt ele universale? Pentru că numai în forma lor universală pot fi ele considerate principii prime, independente de specia biologică în care s-au dezvoltat evolutiv. Pentru a răspunde la această întrebare, propun să întreprindem un experiment mental.

Dar mai înainte trebuie să clarificăm conceptul filosofic de *lume*. În sens filosofic, lumea nu este realitatea care ne înconjoară, ci maniera specifică unei culturi de reflectare a realității factuale. Astfel, se vorbește despre lumea Antichității, despre lumea primitivului, despre lumea miturilor, despre lumea Evului Mediu, despre lumea creștinului sau a budistului, despre lumea matematicii, sau lumea științei etc. Așa cum se poate remarca, constructele mentale ale umanității pot fi foarte diferite, chiar antagonice. Să urmăm acum experimentul nostru mental, presupunînd – doar ipotetic – că undeva în univers a apărut viața și că, după o lungă evoluție, s-au dezvoltat și ființe inteligente, ființe care, în cursul devenirii lor istorice, au reușit să creeze o tehnologie funcțională. Acum trebuie să comparăm inteligența acestor ființe cu cea a propriei noastre specii, pentru a vedea dacă principiile fundamentale ale uneia pot fi extrapolate la cealaltă. Dar, procedînd astfel, nu ne angajăm oare într-o aporie, avînd în vedere varietatea lumilor pe care doar propria noastră specie a reușit să le creeze de-a lungul istoriei sale. Și totuși, există pentru această dificultate o soluție obiectivă, dacă comparăm o lume care se apropie cel mai mult de realitatea factuală. Desigur, o astfel de lume nu poate fi o construcție mitologică sau religioasă, deoarece în acest domeniu chiar și construcțiile mentale ale omului sunt foarte diverse. Dar toți pot fi de acord că lumea științei descrie realitatea factuală în modul cel mai plauzibil. Așadar, pentru scopurile experimentului nostru, avem două lumi configurate științific: cea a unor ființe cu totul străine, cu care nu putem avea nicio legătură biologică, și lumea oamenilor de știință din propria noastră specie. Să luăm ca exemplu legea gravitației, care descrie comportamentul corpurilor materiale unele față de altele. Valabilitatea universală a acestei legi a fost demonstrată, de exemplu, prin calcularea traiectoriilor corpurilor cerești sau prin sateliții lansați în spațiu. O inteligență străină de noi trebuie în mod necesar să formuleze această lege de o manieră similară nouă, pentru ca tehnologia ei să funcționeze. Dar dacă un construct ideatic al unei inteligenței străine coincide cu cea a omului de știință din specia *homo sapiens*, ajungînd chiar la formulări identice, atunci și principiile ce stau la baza unor astfel de constructe ideatice trebuie să fie identice. Desigur că ele ar fi aceleași și pentru creațiile mitice, religioase sau artistice, dar acest lucru nu poate fi argumentat atît de clar ca în cazul viziunilor științifice. Căci nu se poate construi o teorie științifică fără a temporaliza și spațializa realitatea, fără a identifica și a denumi ontic ființările; fără cuantificare nu este posibilă nici o metrică; fără abilitatea relaționării nu se poate diferența între cauză și efect. În plus, o comunitate de ființe inteligente nu poate exista fără norme etice – ceea ce presupune moralizarea realității. Și nici nu ne putem imagina o astfel de comunitate fără abilitatea de sesizare estetică. Toate acestea pledează în favoarea universalității principiilor prime ale înțelegerii în general. Antiteza ar însemna că fiecare specie inteligentă ar avea propriile sale principii, inaccesibile celorlaltor specii. În ceea ce privește știința, aceasta ar însemna o atomizare a fundamentelor naturii, ca și cum ar fi posibile mai multe științe ale fizicii sau matematicii, ale căror afirmații ar fi incomprehensibile între ele,

dar pe baza cărora ar fi posibile tehnici diferite, dar care toate ar funcționa – ceea ce contrazice orice gîndire sănătoasă.

Dar dacă principiile prime sunt universale, atunci ele nu mai sunt legate de o anumită specie și de abilitățile acesteia, deoarece valabilitatea lor este eternă. Ele nu s-au născut abia odată cu apariția evolutivă a speciei inteligente respective, căci în acest caz ar fi supuse unei condiționări materiale și nu ar mai putea conta ca principii prime. Prin urmare,trebuie din nou să redenumim entitățile pe care inițial le privisem doar ca abilitați. Am optat pentru expresia *orizonturi spirituale*, deoarece acestea sunt orizonturile din care doar poate lua naștere ceva de felul comprehensiunii. Orice înțelegere se naște doar printr-o sesizare a realității din următoarele orizonturi: orizontul ontic, cantitativ, calitativ, relațional, temporal, spațial, moral și estetic. Pentru ca o ființă să poată fi considerată inteligentă, ea trebuie să aibă acces la aceste orizonturi, iar orice fel de înțelegere poate apărea numai prin sesizarea din aceste orizonturi. Orice alt principiu alternativ, propus spre a justifica diverse aspecte ale comprehensiunii, poate fi în cele din urmă remis la unul dintre orizonturile spirituale menționate și este, deci, redundant.

Desigur, ne putem întreba dacă nu ar putea să existe și alte orizonturi ale înțelegerii la care specia noastră nu ar avea acces, întrucît nu am fi dotați cu abilitățile corespunzătoare de sesizare. Acest lucru ar indica, în ciuda argumentatei universalități a capacității de înțelegere a speciei noastre, o posibilă incompletitudine a acestor principii vazute ca abilități. Există unele argumente în sprijinul acestei teze: de exemplu incapacitatea de a uni cele patru forțe fundamentale ale fizicii printr-o formulă universală – gravitația, electromagnetismul, precum și forța nucleară slabă și cea puternică –, sau fenomenul de interdependență cuantică. Această incapacitate de înțelegere ar putea fi explicate prin faptul că nu am fi dotați cu un anumit orizont din care doar ar fi posibilă înțelegerea acestor fenomene. Ca antiteză menționez doar salturile uriașe pe care le-a făcut știința, salturi ce au urmat întotdeauna unei perioade de acumulare de date și de aparentă stagnare. Dar pentru exhaustivitatea primelor principii se poate aduce un argument și mai important: dacă abilitățile dobîndite prin selecție naturală reflectă aspectele esențiale ale configurației realității și dacă realitatea ar mai avea de oferit și alte aspecte importante, care ar putea fi înțelese doar dintr-o perspectivă inaccesibilă nouă, atunci ar trebui să concluzionăm asupra unui eșec de neexplicat al evoluției. Dacă alte specii inteligente au putut descoperit „formula universală", atunci acest lucru îi va reuși și speciei noastre în cursul dezvoltării sale viitoare.

Întrucât orizonturile sesizării comprehensive sunt universale și nu se limitează doar la una sau alta dintre speciile biologice, ar fi rezonabil să le atribuim unui domeniu al realității. De aceea, vom elabora în continuare o taxonomie generală a realității. Este evident că realitatea fizică există. Afirmația lui Descartes „*Cogito, ergo sum*" exprimă un argument incontestabil. E posibil ca tot ceea ce mă înconjoară să nu existe, ca eu să-mi imaginez doar „lumea", fără ca aceasta să existe cu adevărat. Este însă exclus ca eu-ul, care doar își imaginează lumea, să nu existe. O reprezentare presupune un subiect care își imaginează ceva. Așadar, *realitatea fizică* există, ea putînd fi împărțită în două categorii: *obiectuală* și *biologică*. Științele naturii oferă cea mai adecvată modalitate de a descrie și de a cunoaște această realitate. Realitatea *fizică obiectuală* poate fi *naturală* sau *artificială*. Aceasta din urmă cuprinde produsele unei activități mentale și reprezintă vestigii de cultură și civilizație. Pe lîngă aceste entități fizice, există și produse mentale, precum idei, mituri, credințe, viziuni asupra lumii, teorii științifice, opere literare etc., a căror existență este incontestabilă, deși nu este de ordin fizic. Chiar dacă, de exemplu, nu întîlnim centauri în realitatea fizică, aceștia există în mituri, în gîndurile oamenilor sau în cărți; existența ideii de centaur este incontestabilă. Aceast gen de realitate, cuprinzînd produsele mentale ale inteligenței, o numesc *realitate ideatică*. Totuși, principiile fundamentale, care fac posibilă apariția realității ideale, nu sunt doar constructe mentale. Ele reprezintă cea mai stabilă realitate dintre toate, avînd o valabilitate eternă. De aceea, în lipsa unui termen adecvat, o numesc *realitatea spirituală*, deoarece ceea ce este etern și lipsit de orice fel de condiționare a fost în mod tradițional desemnat ca spirit. Spiritul a fost întotdeauna

văzut ca fiind în afara devenirii și lipsit de memorie; astfel, această entitate seamănă cu ceea ce Aristotel înțelegea prin intelectul activ, neimpresionabil (*nous apathetikos*). Cunoașterea principiilor prime a fost denumită „filosofie primă", aceasta fiind singurul domeniu al cunoașterii ce merită pe deplin denumirea de *știință a spiritului*. Pedntru Aristotel fizica constituia „filosofia secundă". Însă, pentru cunoașterea realității fizice, dispunem astăzi de termenul *științe ale naturii.* Întrucît realitatea ideatică cuprinde construcții mentale, cunoașterea lor nefiind o evidențiere a primelor principii, eu aș desemna științele omului ca *filosofie secundă*. Această clasificare nu este o subestimare a unor domenii de cunoaștere, care sunt, fără îndoială, importante și necesare. Termenii *filosofie primă* și *filosofie secundă* de referă doar la domeniul lor de studiu: numai filosofia primă se ocupă cu primele principiil. Filosofia secundă are ca obiect realitatea ideatică, adică construcțiile mentale ale omului. Din ea fac parte științele omului precum istoria, etica, estetica, științele sociale, politologia, dreptul, teologia etc.

Unii au rezerve față de noțiunea de „spirit", o entitate invizibilă a cărei existență nu poate fi demonstrată prin niciun mijloc tehnic. Însă nici timpul, de pildă, nu poate fi văzut nicăieri, și totuși nimeni nu se îndoiește de existența lui. Se va spune că există indicii ale realității sale, întrucît se poate delimita desfășurarea evenimentelor în trecut, prezent și viitor. Astfel, orizontul temporal se dovedește a fi o coordonată mentală care permite inteligenței să sesizeze ființările și fenomenele într-o succesiune cronologică. Întrucît universul însuși se află în devenire, orice ființă inteligentă trebuie să aibă acces la coordonata temporală pentru a putea percepe în mod inteligibil. Totuși, nimeni nu a reușit vreodată să facă vizibil timpul ca realitate obiectuală. Același lucru este valabil pentru toate orizonturile spirituale. Acestea sunt criterii ale sesizării comprehensive, întrucît realitatea însăși este structurată după aceste criterii. Și orizontul spațial face parte din aceste criterii; cum entitățile fizice posedă în fapt întindere, orice inteligență posibilă trebuie să fie dotată cu capacitatea de a sesiza spațial ceea ce percepe și de a înțelege realitatea ca fiind spațială. Animalul vede aceleași entități ca și omul, și anume la aceeași distanță, dar nu le poate înțelege pe baza unei coordonate spațiale, deoarece nu are acces la această coordonată. Același lucru este valabil și pentru cuantificare. Deoarece realitatea conține faptic diverse mărimi și cantități, este necesar și în acest caz un criteriu aparte de sesizare cantitativă a ei, deși nicăieri nu întîlnim ceva precum „mare" sau „mic", „mult" sau „puțin", 0 ori 1, 53, sau infinitul. Desigur, aceste noțiuni sunt constructe mentale, dar ele pot fi formulate numai pe baza capacității de cuantificare. Principiul nu este însă capacitatea unei anumite specii, apărută prin evoluție, ci coordonata cantității ca atare, un orizont din care doar se poate naște ceva de felul unei înțelegeri cantitative.

Același lucru este valabil și pentru coordonata relației; întrucât realitățile faptice se află în mod efectiv în interacțiune, comprehensiunea necesită o capacitate de sesizare pe coordonata relației. Astfel apar noțiuni precum cauză și efect, survenire indiferentă (sincronică) sau survenire activă concomitentă într-un sistem. Faptul că abilitatea de sesizare din perspectiva relației este a priori (deci înnăscută) reiese și din exemplul următor. Pentru animal, erupția unui vulcan – în măsura în care nu este afectat fizic – este un eveniment indiferent. Ființa inteligentă, însă, instituie o explicație pentru acest eveniment; chiar dacă cauza lui nu este accesibilă percepției, ea este presupusă a priori: de exemplu, lupta subterană a unor giganti, mînia unui zeu, sau expansiunea magmei într-o calderă. Soluțiile pot să difere de la o cultural la alta, dar ele sunt posibile doar datorită dotării înnăscute a ființei inteligente cu abilitatea a priori de a presupune relația. Necesitatea unei cauze este înscrisă în zestrea genetică a ființei inteligente. Dacă atît cauza, cît și efectul se află în cîmpul de percepție, concluzia este relativ simplă. Însă în exemplul menționat este vizibil doar efectul, iar inteligența îl leagă a priori de o cauză (chiar dacă aceasta este doar imaginată). Un alt exemplu de abilitate de sesizare a priori o constituie percepția traiectoriei soarelui, care răsare întotdeauna din direcția opusă celei în care apune, lucru care nu are nicio semnificație pentru animal. Omul își construiește întotdeauna o explicație, dar acest lucru este posibil numai datorită dotării a priori cu capacitatea de a relaționa și a presupune o cauză. Însă această abilitate s-a putut constitui numai datorită faptului că realitățile faptice interacționează

efectiv între ele. Astfel, există și aici o corespondență între configurația factuală a realității și a mentalului inteligent, întrucît structurarea ambelor urmează criteriile universale ale coordonatelor spirituale. Aceste criterii constituie realitatea spirituală, întrucît ele nu sunt de natură fizică și nici produse mentale aparținând realității ideale. Desigur, conceptele lor țin de realitatea ideatică, însă aceste concepte încearcă să exprime entități care se sustrag imanenței și reprezintă astfel transcendența pură.

Faptul că primele principiile nu se află doar în mentalul omenesc – ca în doctrina kantiană, care introduce noțiunea de transcendental, o instanță care nu poate pătrunde pînă la lucrul în sine, ci își creează singură obiectul cunoașterii –, decurge din posibilitatea de a cunoaște realitatea așa cum este ea în fapt. Iar în acest sens, știința și aplicațiile ei tehnice aduc o contribuție decisivă. Din Antichitate pînă la Kant, a fost afirmată posibilitatea cunoașterii veritabile a realității, doar că argumentația diferă de la o doctrină la alta. La Platon de pildă, adevărul își are fundamentul în lumea ideilor (formelor pure), adevărata patrie a sufletului, pe cînd „lumea" senzorială reprezentă doar amprenta în materie a acestor idei, iar sufletul ar recunoaște ideea în lucrurile materiale. Astfel, cunoașterea ar fi o amintire (*anamnesis*). În scolastică, de exemplu, Dumnezeu este sursa posibilității de a cunoaște lumea așa cum este ea în realitate, deoarece atît lumea, cît și omul sunt *ens creatum*, iar rațiunea umană a fost creată după rațiunea lui Dumnezeu. Și această *idee a participării* amintește de teoria formelor pure a lui Platon. Însă răsturnarea copernicană adusă de Kant separă obiectul de subiect. Astfel, cunoașterea este echivalentă cu o configurare specific umană a obiectului, care apare ca fenomen al lucrului în sine. Rațiunea umană își creează obiectul în conformitate cu posibilitățile acestei rațiuni, care este finită și, prin urmare, limitată, neputînd pătrunde pînă la realitatea faptică. Din perspectivă actuală, atît recursul la divinitate, cît și agnosticismul kantian sunt soluții obsolete.

În dizertația mea, realitatea spirituală este văzută ca *entitate mediatoare* între realitate și intelect. Desigur că știința privește cu suspiciune noțiunea de „spirit", de aceea doresc să explic pe scurt cum trebuie înțeles acest termen în contextul lucrării, deoarece pentru unii spiritul este un alt termen pentru Dumnezeu. Ceea ce înțeleg eu prin „spirit" este un ansamblu de criterii obiective ale inteligibilității în general, de fapt coordonate fixe de sesizare a realității, pe baza cărora doar se poate ivi ceva de felul comprehensiunii. Avînd valabilitate eternă, aceste coordonate nu apar doar odată cu apariția unei specii inteligente, cu toate că ele nu pot ajunge la manifestare decît prin aceasta. Dacă, de exemplu, s-ar naște un alt univers cu legi total diferite de al nostru, aceste alte legi ar putea fi cunoscute doar printr-o sesizare comprehensivă pornind de la aceleași coordonate. Astfel poate fi argumentată existența eternă și universalitatea acestor coordonate, a căror totalitate o denumesc „spirit". În acest sens, spiritul nu este o entitate gînditoare, ci reprezintă doar condițiile necesare pentru posibilitatea comprehensiunii. Pe cînd Dumnezeu a fost mereu înțeles ca o ființă gînditoare și ghidată de o voință proprie. Gîndirea este o succesiune logică de judecăți care formulează enunțuri. Entitatea spirituală cuprinde criterii ale sesizării prelogice, dar deja comprehensive, a realității. Căci realitatea poate fi percepută de o manieră inteligibilă doar din aceste perspective. De aceea, realitatea spirituală are o prioritate de principiu față de realitatea fizică și cea ideală. Realitatea spirituală nu trebuie nicidecum imaginată ca ceva subsistent, care ar pluti într-un „spațiu" de dinaînainte de nașterea universului. La fel cum, de exemplu, teorema lui Pitagora nu se află suspendată undeva înainte de apariția materiei (și, prin urmare, înaintea oricărui triunghi dreptunghic), cu toate că ea are valabilitate eternă. Iar dacă se atribuie valabilitate eternă acestei teoreme, care ține de realitatea ideatică, atunci nu pot fi private principiile prime, - care doar ele fac posibilă apariția unor astfel constructe mentale – de o valabilitate eternă.

O vreme am vrut să folosesc termenul *apriorism* în locul celui de *orizont* sau *coordonată spirituală*. Însă „a priori" și „a posteriori" sunt expresii care se referă la posibilitatea experienței și, deci, la abilități manifeste în spațiu și în timp, ținînd, așadar de imanență, fapt care ar anula statutul lor de principii prime. Dacă însă aceste entități sunt independente de specie, reprezentînd întotdeauna aceleași condiții universale de inteligibilitate, atunci termenul care le desemnează trebuie să exprime necondiționarea lor absolută. Dacă se face abstracție de semnificația teologico-filosofică tradițională a termenului „spirit", atunci expresia

realitate spirituală mi se pare potrivită pentru a exprima această valabilitate universală absolută și eternă.

Înante de a încheia, aș dori să abordez cîteva aspecte legate de morală și estetică. Unii filosofi au dezvoltat cîte o etică proprie, în cadrul căreia au fost propuse principii pentru o bună conviețuire într-o comunitate umană. Trebuie însă să constatăm că astfel de principii reprezintă doar construcții mentale, care, conform taxonomiei noastre, țin de realitatea ideatică. Prin urmare, ele nu pot fi considerate principii prime. Aceste principii etice derivate sunt întotdeuna tributare culturii respective – o condiționare care le exclude din rîndul principiilor prime. Indiferent dacă analizăm etica cutumială a unei populații primitive, imperativul categoric al lui Kant, etica aristotelică a virtuților, sau etica creștină, toate aceste construcții mentale au fost formulate de propria noastră specie și, prin urmare, trebuie să aibă *o sursă unitară*, care se manifestă printr-o capacitate specială, și anume *capacitatea de a-și sesiza propriul sine în comunitatea altora, respectiv de a se raporta la celelalte sinuri echivalente cu sine însuși, dezvoltînd pe baza acestei raportări o expectativă de conduită.*

Kant abordează aspectul moral, fără însă a face distincția între *capacitatea sesizării* inteligente (*moralizare*) și *orizontul moral* ca atare. Omul secolului al XVIII-lea nu putea să știe nimic despre originea omului prin evoluție selectivă. La el e vorba de *înnobilarea eului,* care se ridică la nivelul *Sinelui,* dobîndindu-și astfel *demnitatea.* Acest lucru explică doar *motivul respectării* normelor, dar nu servește în niciun caz la evidențierea principiului prim care stă la baza sesizării de ordin moral. Chiar și imperativul categoric – adică maxima conduitei personale ridicate la rangul de „lege morală", după care ar trebui să se ghideze orice acțiune – caracterizează doar o mentalitate tributară ideilor iluministe. Kant consideră imperativul categoric ca fiind absolut, liber de orice condiționare culturală. Normele constituite pe baza moralizării realității reprezintă eticile particulare, fiind tributare culturii respective. Însă originea tuturor eticilor individuale, respectiv capacitatea de a percepe propriul eu în raport cu ceilalți de o manieră comprehensivă – nu doar instinctual –, este totodată o constatare a gradului de armonie sau de dizarmonie al acestui raport. Doar pe baza acestei capacități apar diversele soluții de armonizare, care se reflectă în diferitele etici. O astfel de abilitate de sesizare trebuie să fie în mod necesar proprie fiecărei specii biologice de ființe inteligente – nu doar speciei noastre. Prin urmare, nu abilitatea care s-a dezvoltat în cursul evoluției este principiu prim, ci doar *orizontul moral* ca atare. Numai coordonata morală poate constitui un orizont univeresal de înțelegere, căci moralizarea realității este o abilitate dobîndită evolutiv, prin care această coordonată se manifestă.

Același lucru este valabil și pentru orizontul estetic al sesizării comprehensive, ca sursă a unor activități creative precum artă, religie, filosofie. Prin estetizare înțeleg „colorarea" realității percepute dintr-o perspectivă estetică, respectiv constatarea gradului de armonie dintre propriul eu și restul realității. Doar pe baza acestei abilități de sesizare pot fi inițiate activitățile creative, al căror scop este o mai bună armonizare a relației eului propriu cu universul și care innduc, astfel, o stare sufletească benefică. Primordială nu este însă abilitatea de estetizare, ci însăși coordonata estetică. Doar din acest orizont poate eul să-și obiectiveze relația sa cu restul realității, devenind astfel conștient de propria fragilitate și de lipsa lui de ocrotire în univers. Animalul nu este conștient de fragilitatea existenței sale. Numai ființa inteligentă, de orice fel, are acces la acest orizont al sesizării comprehensive a propriului sine în univers. Doar astfel poate acest „eu" să fie conștient de faptul că este supus arbitrarietăților sorții. Din conștiința unei existențe supuse arbitrariului și capriciilor naturii se naște tendința de a o îmbunătăți, de a da un sens propriei existențe, prin stabilirea creatoare a unei armonii între sine și univers. Instituirea armoniei este realizată prin activități creative precum artă, religie sau filosofie.Platon dăduse dovadă de o intuiție genială descriind cele patru tipuri de nebunie divină: poetica ca termen general pentru artă, mantica, mistica și iubirea. Căci și iubirea este o formă creatoare de armonie între sine și realitate, în cadrul căreia eul descoperă afinități elective față de un alt eu. Doar din orizont estetic își poate construi ființa inteligentă întregirea de sine cu un alt eu, paradigma (arta, filosofia) și mîntuirea (religia). Însă

temeiul acestor activități este coordonata estetică, din care doar se manifestă abilitaea sesizării propriul eu în relație cu restul universului.

A da un sens propriei existențe înseamnă a-ți crea propriul *destin*. Limbile romanice dispun de un termen mult mai potrivit pentru a exprima acest sens decât cuvîntul german *Schicksal*, care poate însemna și întîmplare. În latină, *destinare* înseamnă a stabili unui lucru un rost, un sens, spre deosebire de *sors* sau *sortis*, care se referă la tragerea la sorți. Expresia „a fi predestinat" exprimă faptul că fiecare are din naștere destinul său. „Devino ceea ce ești!", spune Nietzsche. Însă de-a lungul vieții soarta ne confruntă și cu circumstanțe potrivnice. Omul își urmează destinul – sau chiar îl creează – depășind adversitățile sorții. Astfel, de exemplu, un erou precum Odiseu își urmează consecvent destinul (Itaca), depășind potrivnicia sorții – confruntările cu ciclopul, cu Circe, cu sirenele, precum și cu Scylla și Charybdis – atingîndu-și în cele din urmă țelul destinal, Itaca.

Deja în preistorie, cînd nu se poate vorbi încă de artă, omul arhaic a investit foarte mult timp și energie în stabilirea armoniei între el însuși și univers. Antropologii care au abordat științific picturile rupestre au descoperit că, în majoritatea cazurilor, aceste reprezentări erau amplasate în locuri cu o rezonanță acustică deosebită, aceasta pentru a servi drept loc privilegiat pentru practici ceremoniale sincretice complexe. În lumina torțelor, animalele desenate prindeau viață; în ritmul creat prin lovirea anumitor stalactite sau a altor fonolite, celebrate prin cîntec și dans, aceste ceremonii aveau un aspect liturgic care îi învăluia pe oameni cu o aură de ocrotire. Prin astfel de ritualuri, omul primitiv (re)stabilea armonia propriului sine cu universul. Același lucru este valabil pentru toate religiile. Arta, așa cum o înțelegem astăzi, ia naștere în Antichitate, odată ce dimensiunea soteriologică trece în plan secund și se pune accentul doar pe expresia creativă.

Dar oare nu ne înșelăm plasînd filosofarea, - ale cărei criterii sunt obiectivitatea și adevărul - printre aceste activități ce urmăresc consolarea individului? Ei bine, filosofia este cea care a creat un „sine" abstract, - în realitatea concretă existind doar „eu"-uri individuale - și care se străduiește să evidențieze esența acestei construcții ideatice.Totodată, gîndirea filosofică încearcă să dezvăluie fundamentul atît al realității, cît și al comprehensiunii. Diferitele doctrine pun în discuție aceste două entități, propunînd diverse soluții pentru coexistența lor armonică. Încă din Antichitatea greacă, înțelepciunea era considerată calea regală către desăvârșirea omului. Filozofarea este, de asemenea, un mijloc de a defini relația omului cu realitatea înconjurătoare, cu universul. Perceperea gradului de armonie al acestei relații și tendința implicită de a o perfecta eu o numesc *estetizarea realității.*

Întrucît nu postulează limite ale cunoașterii, această lucrare nu are pretenția de a fi o epistemologie. Ce-i drept ea evidențiază anumite principii indispensabile cunoașterii și argumentează universalitatea lor necesară. Dar întrucît aceste principii sunt valabile pentru orice ființă inteligentă posibilă, – indiferent de specia ei biologică – ele trebuie să fie inerente și realității. De aceea, tratatul este mai mult decît o simplă teorie a cunoașterii: el dezvăluie criteriile necesare și universale care structurează atît realitatea, cît și rațiunea oricărei ființe inteligente posibile. Deoarece nu se ocupă de „ființa ca ființă" – un concept care nu a fost niciodată definit în mod univoc –, tratatul nu se vrea a fi nici ontologie. Cu toate acestea, prin faptul că evidențiază ca principii prime acele entități care stau la baza atît a realității, cît și a posibilității cunoașterii ei, lucrarea explorează acel domeniu care încă din Antichitate a fost denumit „filozofie primă" și care, prin urmare, poate fi desemnat și ca *philosophia perennis*.

Născut în România în 1955, **Dorin Gabriel Tilinca** locuiește acum în Valea Elz din Baden-Württemberg, Germania. După absolvirea liceului, a început studiile de medicină, pe care le-a finalizat cu succes. Apoi a lucrat ca medic generalist și medic de laborator. Este căsătorit și are un copil. Pe lângă activitatea sa medicală, Dorin Gabriel Tilinca a fost interesat de literatură și filosofie încă din tinerețe. (A publicat și un volum de poezii în limba română, Argonauți în crepuscul). Ulterior, a intrat în cercuri filosofice și a publicat mai multe lucrări în limba română. Printre cele mai mari realizări ale sale se numără **traducerea integrală în limba română a operei majore a lui Heidegger, *Sein und Zeit*.** Varianta românească a doctorului Dorin Gabriel Tilinca, cu titlul ***Ființe și Timp*** (apărută la Editura Grinta, în 2001), a marcat o ***prioritate incontestabilă*** în istoricul traducerilor românești din opera lui Heidegger (de la Constantin Amăriuței pînă la Gabriel Liiceanu).

În primăvara anului 2025, medicul fascinat de adîncurile filosofiei, a publicat o carte de studii dedicate unei teme recurente a gîndirii și gînditorilor:
„Ce este mai exact înțelegerea?”

Volumul **PHILOSOPHIA PERENNIS. AUF DER SUCHE NACH DEN PRINZIPIEN DER INTELIGENZ,** a apărut în mai 2025, la editura **novum Verlag**, în limba germană, și are 586 de pagini. ***Introducerea*** și din tabla de materii a unui ***cuprins deosebit de consistent, ne conving*** că această carte nu este doar despre filosofie și filosofi, ci și, în egală măsură, despre oameni și despre societate. Despre ce și cum înțelegem din viața noastră.

*

***conformis* Vasile Gogea** (Informațiile despre carte sunt preluate de pe pagina web a autorului.)

